

سؤال‌های ذره‌بینی

پاسخ به پرسش‌های کارشناسان و معلمان استان مازندران درباره سامان‌دهی

این صفحه برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های معلمان، ناشران و همکاران طرح سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی در سراسر کشور ایجاد شده است. در این شماره، پرسش‌هایی از معلمان و کارشناسان استان مازندران همراه با پاسخ‌های آن‌ها منتشر می‌شود. با تشکر از گروه تحلیل محتوای این استان، خصوصاً رئیس محترم گروه ناصر تسلیمیان، شما را به خواندن این پرسش‌ها و پاسخ‌ها دعوت می‌کنیم.

کتاب‌هایی که براساس ویژگی‌های بومی استان نوشته شده‌اند؛ در این صورت کتاب فقط در همان شرایط قابل توصیه است. مثلاً اگر در استان آذربایجان، برای آموزش بهتر زبان فارسی از زبان و ادبیات آذری کمک گرفته شده باشد، طبعاً این کتاب فقط در همان استان و یا استان‌هایی با شرایط مشابه قابل استفاده خواهد بود. همین‌طور وقتی برای آموزش بهتر جغرافیا، فیلمی درباره پدیده‌های جغرافیایی استان ساخته می‌شود، بهتر است فقط در همان استان به نمایش درآید.

نسبت ساختار کتاب‌های کمک‌درسی با کتاب درسی

شکل و ساختار ظاهری یک کتاب کمک‌درسی چه نسبتی با کتاب درسی در آن رشته دارد؟ کتاب‌های کمک‌درسی، همان‌طور که از اسمشان پیداست، کتاب‌هایی‌اند که به منظور تسهیل، تثبیت و تعمیق مفاهیم یا مهارت‌های اساسی و ایده‌های کلیدی کتاب‌های درسی تولید می‌شوند؛ مانند کتاب‌های کار و تمرین. در این کتاب‌ها معمولاً مطلب تازه‌ای به خواننده آموخته نمی‌شود؛ بلکه کوشش می‌شود همان مطالب کتاب درسی با زبان و بیان تازه یا به کمک قالب‌ها و تصاویر متفاوتی بازگویی شود. این ارتباط چنان تنگاتنگ است که در صورت تغییر متن کتاب درسی، کتاب کمک‌درسی آن هم غیرقابل استفاده می‌شود. با این حال در تألیف کتاب کمک‌درسی می‌توان از قالب‌های متنوع و متفاوت، در طرح پرسش‌ها و تمرین‌ها، بهره گرفت.

نسبت هدف‌های کتاب‌های کمک‌درسی با کتاب درسی

نسبت میان اهداف آموزشی کتاب‌های کمک‌درسی با اهداف آموزشی کتب درسی چیست؟ هر دو نوع کتاب هدف و چارچوب و رویکردهای مشترک دارند. همان‌گونه که در پرسش قبلی هم اشاره شد، کتاب کمک‌درسی براساس کتاب درسی نوشته می‌شود پس مثل کتاب درسی باید در راستای اهداف برنامه درسی باشد. اما برای آنکه بدانیم یک کتاب کمک‌درسی مکمل خوبی برای کتاب درسی است یا نه، باید به نکات زیر توجه کرد: نداشتن پاسخ‌نامه، استفاده از پرسش‌های استاندارد، استفاده از پرسش‌های کاربردی و نیازمند تفکر به جای پرسش‌های

کتاب‌هایی که روحیه نقد و خلاقیت را می‌کشد

در کتب کمک‌درسی چه عواملی مانع تقویت روحیه انتقادی و آفرینندگی در دانش‌آموزان می‌گردد؟

پاسخ دقیق دادن به این پرسش نیازمند تفصیل است و در حوصله این صفحه نیست؛ اما به‌طور اجمال می‌توان گفت: کتاب‌هایی که پاسخ پرسش‌های کتاب درسی یا خود کتاب کمک‌درسی، را به‌صورت کامل در اختیار دانش‌آموز می‌گذارند، برای تفکر و آفرینندگی زبان‌بخش‌اند. همین‌طور است مطالبی که خارج از توان ذهنی و سن و حتی حوصله بچه‌هاست. بچه‌ها از مطالعه مطالبی که قادر به خواندن آسان و فهمیدن آن‌ها نیستند، دل‌زده می‌شوند و خواندن آن‌ها را می‌کنند. همچنین کتاب‌های دارای موضوعات کهنه و تکراری، متن‌های طولانی و جمله‌های بلند هیچ شوق و رغبتی را در خواننده کودک و نوجوان، و حتی بزرگسال برنمی‌انگیزند. پرسش‌های همگرا هم که یک پاسخ مشخص دارند معمولاً مجال اندیشیدن و جرئت ابراز نظر را می‌گیرند. دست‌کم باید در کنار این دسته از پرسش‌ها، فضای مناسبی را برای پرسش‌های واگرا در نظر گرفت. پرسش‌های واگرا، معمولاً پاسخ قطعی ندارند و هر نظری تا اندازه‌ای درست است؛ گرچه ممکن است برخی بهتر و کاربردی‌تر و دقیق‌تر باشند. همین امر بچه‌ها را برای اظهار نظر تشجیع می‌کند. از سوی دیگر مطالبی که به جای چپستی به چرایی و حتی چگونگی و به جای نتیجه به فرایند می‌پردازند، معمولاً رغبت‌افزا هستند. استفاده از قالب‌های نو و متنوع، استفاده از تصاویر روشن و شفاف، و در کنار این‌ها ایجاد فضای گفت‌وگو در کلاس توسط معلم، می‌تواند به ایجاد روحیه نقد و شکوفایی خلاقیت یاری برساند.

نقش کتاب‌های آموزشی بومی

آیا می‌توان کتب کمک‌آموزشی تولید شده در یک استان را در استان دیگری با ویژگی‌های اقلیمی و فرهنگی متفاوت به‌کار برد؟

هم بله و هم خیر. درباره کتاب‌های دانش‌افزایی حتی می‌توان از کتاب‌های منتشر شده در یک کشور، در کشورهای دیگر استفاده کرد. حتی اگر منظور آن از کتاب‌های کمک‌آموزشی، کتاب‌های «کمک‌درسی» باشد باز هم پاسخ منفی نیست. دلیلش واحد بودن کتاب درسی در کشور است. بر همین اساس ناشران کتاب‌های خود را با هدف استفاده در کل کشور تولید می‌کنند. می‌ماند برخی از

حافظه‌محور و رعایت توازن بین پرسش‌ها و فعالیت‌های مهارتی و دانشی، طرح هدف‌های درس برای خواننده، توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان و در نتیجه تنوع در طراحی فعالیت‌ها و سؤالات، دقیق بودن مطالب ارائه شده و خالی بودن کتاب از اشتباه‌های علمی و بالاخره رعایت علائم نگارشی. کتاب کمک‌درسی خوب همچنین بهتر است دارای ویژگی‌های زیر باشد: داشتن واژه‌نامه، شامل (معنی کلمات دشوار و اصطلاحات و واژه‌های تخصصی)، نمایه، (برای یافتن آسان‌تر مباحث مورد نظر)، فهرست منابع و مراجع در پایان کتاب، سرگرمی‌ها و دانستنی‌های مناسب موضوع، داشتن جذابیت بصری، همچون استفاده از تصاویر آموزشی و قلم و صفحه‌آرایی مناسب، حجم مناسب و حتی الامکان کم.

کتاب کمک‌درسی چه کمکی به یادگیری می‌کند؟

تقویت یادگیری به کمک کتاب‌های کمک‌درسی به چه معناست و معلم چگونه می‌تواند زمینه این تقویت را فراهم نماید؟

دانش‌آموزان یک کلاس، بسته به شرایط و پیشینه آموزشی خود، به سه دسته قابل تقسیم‌اند: دسته اول، مفاهیم ارائه شده در کتاب درسی را پس از تدریس معلم و حل تمرین‌های کتاب (که برای سطح متوسط دانش‌آموزان کشور طراحی شده است) به شکل قابل قبولی می‌فهمند؛ دسته دوم مفاهیم کتاب درسی را بسیار سریع و آسان درک می‌کنند و توانایی و دغدغه دریافت مهارت یا اطلاعات بیشتر را دارند؛ و دسته سوم برای درک و دریافت مفاهیم نیازمند تمرین بیشتری است. کتاب‌های کمک‌درسی (کتاب‌های کار و تمرین) فقط مناسب گروه اخیرند. افراد گروه متوسط نیاز به کتاب دیگری ندارند و باید به کتاب درسی بسنده کنند و افراد گروه اول که از سطح دانشی و مهارتی بالاتر از متوسط برخوردارند، بهتر است به خواندن کتاب‌های دانش‌افزایی تشویق شوند.

معلم باید محور آموزش را کتاب درسی قرار دهد، ولی در صورت نیاز می‌تواند، با تشخیص درست توانایی شاگردانش، از بین منابع موجود، مناسب‌ترین منابع را برای شاگردان خود برگزیند. ناگفته نماند که «کتاب» تنها منبع آموزشی نیست؛ اساساً چون کتاب درسی و کتاب کمک‌درسی هر دو از جنس متن هستند بهتر است تا جای ممکن در کلاس از قالب‌های غیرمتنی مانند فیلم و نرم‌افزار و تصویر و پوستر نیز برای مفاهیم کتب درسی بهره گرفت.

تشخیص مشکل شاگردان و کتاب آموزشی مناسب

معلم مؤلف چگونه می‌تواند دریابد که چالش‌های تدریس او برآمده از کتاب درسی بوده و برای آسان‌سازی آموزش از طریق تألیف کتب کمک‌درسی چگونه باید اقدام کند؟

لازمه تشخیص این امر برخوردار بودن معلم از تجربه کافی است. معلم بی‌تجربه وقتی می‌بیند اکثر شاگردان او مثلاً در فهمیدن مسائل کتاب ریاضی مشکل دارند، قبل از همه باید انگشت اتهام را به سوی خود برگرداند؛ زیرا فرض بر این است که کتاب درسی - با توجه به آزمون‌هایی که از سر گذرانده است - خالی از اشکال است

مگر آنکه خلاف آن ثابت شود.

هرگاه مشکل یادگیری فقط شامل تعدادی از دانش‌آموزان شود، در این صورت، بسته به نوع مشکل می‌توان کتاب کمک‌درسی مناسب را به دانش‌آموز توصیه کرد. مثلاً ممکن است شما به دانش‌آموزی یک کتاب تمرین توصیه کنید و به یکی کتاب کار و تمرین.

به‌طور کلی باید این نگاه را اصلاح کرد که تجویز کتاب کمک‌درسی فقط به این معنی است که کتاب درسی اشکال دارد. این نگاه به هیچ‌وجه عالمانه نیست. فرض کنید دانش‌آموزی در پایه قبل مدتی بیمار و از مدرسه دور شده است و در نتیجه در درک مباحث کتاب پایه جدید اشکال دارد؛ آیا این امر ناشی از اشکال کتاب درسی است؟ یا فرض کنید معلم در پایه قبل مباحثی را غلط آموزش داده است؛ یا شرایط و امکانات مدرسه و وضعیت روحی خانواده برای آموزش مناسب نبوده است. ده‌ها فرض دیگر می‌شود تصور کرد که هر یک می‌تواند موجب مشکلاتی در درک مباحث شود ولی ناشی از کتاب درسی نباشد.

در برخی از این شرایط، طبعاً برای حل مشکل می‌توان از کتاب‌های کمک‌درسی کمک گرفت.

کتاب‌هایی که به افزایش

سطح شناختی کمک نمی‌کنند

چه ویژگی‌هایی از کتب کمک‌درسی موجب می‌شود تا دانش‌آموزان در سطوح پایین شناختی در جا بزنند؟

به نظر می‌رسد سؤال‌کننده محترم خود به برخی از کتاب‌های کمک‌درسی نامناسب و برخی از ویژگی‌های منفی آن نظر داشته است. باید اذعان کرد که دست‌کم نیمی از کتاب‌های کمک‌درسی تولید شده، چیزی در چنجه ندارند. شمار زیادی از آن‌ها یک رونوشت مخدوش، بسیار بد و بی‌کیفیت از کتاب درسی هستند. اگر به خاطر بی‌دقتی، به طرح غلط و ناقص و ابتر موضوعات کتاب درسی نپردازند و مثلاً پرسش‌های مهارتی یا فعالیت‌های نشاط‌بخش کتاب را حذف نکنند، حداکثر به تکرار پرسش‌های کتاب می‌پردازند و شاید حداکثر «پری» را جایگزین «زری» و سه کیلو «سیب‌زمینی» را جایگزین دو کیلو «پرتقال» کنند. چنین کتاب‌هایی نه تنها کمکی به افزایش مهارت و شناخت مخاطب نمی‌کنند که ممکن است حتی یادگیری را مختل و رشته‌ها را پنبه سازند. این همه اصرار به استفاده از منابع آموزشی مناسب و استاندارد مورد تأیید - که در منابع گوناگون از جمله فهرستگان رشد، کتاب‌نامه‌های رشد (به‌صورت سالانه)، وبگاه سامان‌کتاب (به‌صورت ماهیانه) و سامانه کنترل کیفیت منابع مکتوب (به‌صورت روزانه) معرفی می‌شود - از همین روست.

یک معلم هوشمند و مجرب، از میان منابع معرفی شده، می‌تواند آنچه را که مناسب شاگردان اوست، شناسایی و به آن‌ها توصیه کند. برای دیدن نسخه‌های الکترونیکی فهرستگان و کتاب‌نامه‌ها می‌توانید به وبگاه سامان‌کتاب به این نشانی مراجعه کنید: (<http://samanketab.roshdmag.ir>) برای دیدن کتاب‌های معرفی شده در سامانه کنترل کیفیت منابع مکتوب نیز اینجا را ببینید: (<http://samanketb.roshd.ir>).